

بازنمایی‌های هویتی و آیینی نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران

* بهاره سازمند

E-mail: bsazmand@ut.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۴/۱۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۳

چکیده

نوروز یکی از کهن‌ترین جشن‌های به جا مانده از دوران باستان و یکی از آیین‌های برجسته در زمینه فرهنگ مشترک و عاملی برای همگرایی فرهنگی میان ایران و کشورهای حوزه تمدنی ایران محسوب می‌شود. این آیین علاوه بر ایران در دیگر کشورهای حوزه تمدن ایرانی از جمله آسیای مرکزی، قفقاز، کشورهای هم‌جوار ایران در غرب و شرق مثل عراق، ترکیه، افغانستان، کشورهای حوزه جنوبی خلیج فارس، پاکستان و حتی مناطق دیگر از جمله بالکان و شبه قاره هم جشن گرفته می‌شود. بررسی دقیق آیین نوروز در میان کشورهای حوزه تمدنی ایران نشان می‌دهد که برخی از سنت‌ها و آداب و رسوم نوروزی در کشورهای حوزه تمدنی ایران مشترک است و در عین حال در برخی آداب و رسوم نوروزی تفاوت‌هایی دیده می‌شود. بنابراین هدف اصلی مقاله بررسی تفاوت‌های آداب و رسوم نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران و واکاوی علل و زمینه‌های این تفاوت‌هاست. به همین منظور پرسش اصلی که مقاله با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با رویکردی مقایسه‌ای به آن پاسخ می‌دهد این است که سنت‌ها و آداب و رسوم نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند و مهم‌ترین علل ظهور این تفاوت‌های آیینی چیست؟ یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که تفاوت‌های آیین نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران، در زمینه‌های سبزه‌رویاندن، برپایی دسته‌های نوروزی، دید و بازدیدهای نوروزی و مراسم سیزده‌بدر است و سه مؤلفه نظام‌های سیاسی متفاوت در کشورهای حوزه تمدنی ایران، سابقه مستمعه بودن برخی از این کشورها و وجود برخی تفاوت‌های فرهنگی - دینی عوامل بر شکل‌گیری این تفاوت‌ها هستند.

کلید واژه‌ها: آیین نوروز، تفاوت‌ها، حوزه تمدنی ایران، سیزده‌بدر، سفره

هفت‌سین.

* استادیار گروه مطالعات منطقه‌ای دانشگاه تهران، نویسنده مسئول

طرح مسئله

شاید در میان همه روزهای جشن و سروری که در میان ملل عالم برقرار مانده و از گذشته‌های دور تا امروز اعتبار و منزلت اجتماعی خود را حفظ کرده است، نوروز در ردیف مهم‌ترین آنها باشد. چه، صرف‌نظر از این‌که جشنی چندروزه و بزرگ و گسترده و با تمهیدات ویژه است، از مرزهای جغرافیایی و فرهنگی یک کشور و ملت خاص نیز که ایران و ایرانیان بوده باشند، فراتر می‌رود و قلمرو انسانی و جغرافیایی وسیعی را دربرمی‌گیرد.

یکی از ویژگی‌های متمایزکننده فرهنگ ایرانی به‌طور خاص و حوزه تمدنی ایران به‌طور عام برگزاری مجموعه‌ای از جشن‌ها، یادمان‌ها و مراسمی است که در آغاز سال جدید با عنوان «جشن نوروز» انجام می‌شود. به تعبیر دیگر، نوروز یکی از مهم‌ترین نمادهای مشترک مردمانی است که در سرزمین‌های واقع در گستره تمدنی ایران زندگی می‌کنند. در عصر حاضر آیین‌های جشن نوروز در سراسر حوزه تمدنی ایران باشکوه بسیار برگزار می‌شود. خوشبختانه این مراسم از سوی دولت‌های حوزه تمدنی ایران ارج نهاده شده و با تشریفات کامل برگزار می‌شود و بدین ترتیب دولت‌ها نیز با مردم در برپایی هر چه باشکوه‌تر این آیین کمک و همراهی می‌کنند.

با توجه به نکات مطرح شده، این مقاله به دنبال بررسی تفاوت‌های آداب و رسوم نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران و بررسی علل و زمینه‌های این تفاوت‌هاست.

سؤال‌های پژوهش

سؤال اصلی پژوهش حاضر این است که سنت‌ها و آداب و رسوم نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران چه تفاوت‌هایی با یکدیگر دارند؟ در همین راستا تلاش می‌شود به این سؤال فرعی پاسخ داده شود که مهم‌ترین زمینه‌های تفاوت آداب و رسوم نوروزی در کشورهای حوزه تمدنی ایران چیست؟

روش پژوهش

روش مورد استفاده در این مقاله، روش توصیفی - تحلیلی و با رویکردی مقایسه‌ای می‌باشد. در این چارچوب تلاش می‌شود ضمن ادراک مسائل مورد بحث، زمینه‌های فکری - تحلیلی لازم برای چرایی و چگونگی آن نیز مورد توجه قرار گیرد. درخصوص رویکرد مقایسه‌ای نیز باید گفت ضمن توصیف زمینه اجتماعی - تاریخی آیین نوروز

در کشورهای حوزه تمدنی ایران و فهم تفاوت‌های آیینی در این خصوص، برای شناخت بیشتر آیین نوروز در هر کدام از این کشورها، توصیف آن و در گام بعد فهم عمیق‌تر نوروز تلاش خواهد شد. در مرحله آخر هم ضمن طبقه‌بندی آداب و رسوم نوروزی و کاهش پیچیدگی‌ها از این طریق و سازماندهی شواهد، به کشف تفاوت‌ها پی خواهیم برد.

برای گردآوری اطلاعات هم از روش کتابخانه‌ای و استفاده از منابع اینترنتی استفاده خواهد شد.

بررسی ادبیات موضوع

درخصوص آیین نوروز آثار زیادی به شکل کتاب، مقاله، گزارش و پایان‌نامه به زبان فارسی موجود است. برخی از مهم‌ترین این آثار به شرح زیر می‌باشند:

- علی‌اکبر رضایی و هادی سعیدی کیاسری در کتابی با عنوان *یادمان روایت نوروز* که در سال ۱۳۹۰ منتشر کرده‌اند به موضوع جایگاه نوروز در تاریخ ایران و آداب و رسوم نوروز پرداخته‌اند. این کتاب بیشتر رویکردی تاریخی - توصیفی به موضوع آیین نوروز دارد.

- عبدالمقیم ناصحی هم در کتابی با عنوان *نوروز اولین روز طلوع خورشید* با رویکردی توصیفی به بررسی موضوع نوروز در ایران، آداب و رسوم نوروزی در ایران و نوروز در اسلام پرداخته است.

- محمدعلی دادخواه هم در کتاب خود با عنوان *نوروز و فلسفه هفت‌سین* به بررسی فلسفه هفت‌سین در آیین نوروز پرداخته و این جشن را از رویکردهای مختلف مورد تجزیه و تحلیل قرار داده است.

- *نوروز و آیین‌های نوروزی در ورارودان* عنوان کتابی است که احمد روزی به رشته تحریر درآورده است. وی در این کتاب به تفصیل به موضوع آداب و رسوم نوروزی در تاجیکستان پرداخته است.

- سیدمهدی حسینی اسفیدواجانی در مقاله خود با عنوان «آداب و رسوم نوروزی در میان تاجیکان آسیای مرکزی» به مرور آداب و رسوم آیین نوروز در مناطق مختلف تاجیکستان و در برخی از مباحث مقاله به مقایسه آن آداب و رسوم با آداب و رسوم نوروزی در ایران پرداخته است.

- محمدحسین تسییحی در مقاله‌ای با عنوان «نوروز عالم افروز در پاکستان» با رویکردی توصیفی به بررسی و مرور جشن و آیین نوروز در کشور پاکستان پرداخته است.
- بهرام امیراحمدیان در مقاله‌ای با عنوان «جشن نوروز در جمهوری آذربایجان» که در مجله ارتباطات فرهنگی منتشر کرده است به بررسی آداب و رسوم نوروزی در جمهوری آذربایجان پرداخته است.

- معصومه شیخ‌الملوکی هم در کتابی با عنوان *جشن نوروز (آیین کهن ایران زمین)* با رویکردی توصیفی به بررسی دقیق جشن چهارشنبه‌سوری در ایران پرداخته است.
- رحمان احمدی ملکی در مقاله‌ای با عنوان «رسم‌ها و آیین‌های چهارشنبه‌سوری در آذربایجان» به بررسی موضوع آداب و رسوم نوروزی و به خصوص چهارشنبه‌سوری در جمهوری آذربایجان پرداخته است.

بررسی منابع مذکور و دیگر منابعی که در این زمینه وجود دارند نشان می‌دهد که در آثار اشاره شده نویسندگان عمدتاً به آیین نوروز در ایران و در سطح وسیع‌تر در جهان اسلام اشاره کرده‌اند و به جز دو مورد که به آداب و رسوم نوروز در تاجیکستان و یک مورد که به آیین نوروز در پاکستان و آیین چهارشنبه‌سوری در آذربایجان پرداخته‌اند، بقیه آثار تأکید خود را بر آداب و رسوم نوروز در ایران گذاشته‌اند. نکته دیگر این‌که روش مقایسه‌ای در این آثار بسیار کم‌رنگ بوده و نویسندگان این آثار عمدتاً از روش توصیفی - تاریخی بهره گرفته‌اند. نوآوری کار حاضر این است که از روش توصیفی صرف فراتر رفته و تلاش خواهد شد با روشی مقایسه‌ای - تحلیلی موضوع آیین نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران بررسی شده و مهم‌ترین تفاوت‌های برگزاری آیین نوروز در این کشورها و زمینه‌های شکل‌گیری این تفاوت‌ها ارائه شود.

جامعه آماری پژوهش

پژوهش حاضر، از نظر مکانی کشورهای حوزه تمدنی ایران با تأکید بر کشورهای ایران، پاکستان، افغانستان، ترکمنستان، تاجیکستان، آذربایجان، ترکیه، عراق و بحرین را دربرمی‌گیرد. نظر به این‌که حوزه تمدنی ایران بسیار وسیع بوده و امکان بررسی این آیین در تمامی این کشورها در مقاله حاضر میسر نیست، با استفاده از ملاک جغرافیایی برخی از کشورهای حوزه تمدنی ایران که در چهار جهت جغرافیایی در همسایگی جمهوری اسلامی ایران واقع شده‌اند و آیین نوروز در آنها جشن گرفته می‌شود انتخاب شده‌اند.

تفاوت‌های آداب و رسوم نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران

تفاوت در برگزاری آیین‌های پیش از نوروز

۱- تفاوت در نحوه و چگونگی برپایی پیک‌ها و دسته‌های نوروزی

راه‌افتادن پیک‌های نوروزی و آمدن دسته‌های پیام‌آور بهار از دیرباز در ایران رسم بوده است. کهن‌ترین این پیک‌ها، دسته‌های «رکوب کوسج» یا «کوسه برنشین»، «آتش‌افروز»، «میر نوروزی» یا «پادشاه نوروزی» بوده‌اند (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۳۵).

نمایش تمثیلی کوسه‌برنشین هنوز به صورت‌های گوناگون و با نام‌های «کوسه»، «کوسه‌گردی» و «کوسه‌گلین»، در میان برخی از جماعات و قوم‌های ایرانی بازمانده است (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۳۷؛ رضی، ۱۳۷۱: ۲۴۱). این مراسم هنوز در میان گردها اجرامی شود.

در جمهوری آذربایجان این مراسم در روز اول جشن‌های نوروزی (روز اول بعد از تحویل سال) برگزار می‌شود و کوس کوسا نام دارد. بازیگران این مراسم عبارتند از: کوسه، بز و دستیار کوسه. کوسه نماد انسانی زمستان و بز نیز نماد حیوانی بهار است (امیراحمدیان، ۱۳۸۰: ۸۵).

یکی دیگر از آیین‌هایی که با آتش و هم‌چنین با جشن‌های نوروزی ارتباط مستقیم دارد مراسم آتش‌افروزی است (امینی سام، ۱۳۷۱: ۱۲۴). آتش‌افروزان گروهی بازیگر دوره‌گرد بودند که از چند روز پیش از نوروز تا سیزدهم فروردین در شهر می‌گشتند و مزه فرارسیدن بهار را به مردم می‌دادند. در این زمان آتش‌افروزها جای خود را به حاجی‌فیروزها داده‌اند. لقب حاجی که پیش از نام فیروز آمده مؤید نوعی احترام است و اعتباری که در ادوار اسلامی به وی داده شده است. حاجی‌فیروزها هم مانند آتش‌افروزها لباس سرخ یا رنگارنگ با زنگ و منگوله می‌پوشند و صورت و گردن را سیاه می‌کنند، ولی بدون آتش و مشعل به خیابان‌ها می‌آیند و با ساز و آواز و زدن دف و دایره و رقص و شیرین‌کاری به استقبال نوروز می‌روند (شعبانی، ۱۳۷۸: ۴۲؛ امینی سام، ۱۳۷۱: ۱۱۵).

نام یکی دیگر از دسته‌های پیک نوروزی، میر نوروزی یا پادشاه نوروزی است. آیین به راه انداختن میر نوروزی تا یکی دو دهه آغاز سده چهاردهم شمسی در بیشتر شهرها و آبادی‌های ایران رایج بوده و هنوز هم در پاره‌ای از مناطق ایران از جمله در میان کردها به هنگام فرارسیدن بهار و نوروز، رایج است که به آن میرمیرین می‌گویند (ر.ک: صفی‌زاده، ۱۳۸۷: ۴۰؛ برومند سعید، ۱۳۸۸: ۳۴۵). دسته دیگر از پیک‌های نوروزی، گروه نوروزی‌خوان است که دوره می‌گردند و با خواندن ترانه‌های نوروزی آمدن بهار و

نوروز را به مردم نوید می‌دهند و دعای خیر برای ساکنان خانه همراه با نواهایی ساده و بی‌پیرایه می‌خوانند. نوروزخوانی از دیرباز در بیشتر نقاط ایران، به‌ویژه گیلان، مازندران، آذربایجان و فارس رواج بسیار داشته است.

در تاجیکستان پیک‌های نوروزی متفاوت‌اند و گل‌گردان نامیده می‌شوند. آیین گل‌گردانی چنین انجام می‌گیرد که نزدیک نوروز، گروه‌هایی از مردم (مخصوصاً کودکان)، به کوه و صحرا رهسپار می‌شوند و دسته‌های گل و سبزه فراهم می‌کنند و با خود به شهر می‌آورند و با آنها به میان مردم می‌روند و بدین‌گونه آمدن نوروز و پایان زمستان را به مردم مژده می‌دهند و آنان را به جشن و شادمانی فرا می‌خوانند (همدم، ۱۳۸۹: ۹).

در افغانستان هم پیک‌های نوروزی شبیه گل‌گردان‌های تاجیکستان هستند با این تفاوت که به دو گروه گل‌گردان و آوازه‌خوان تقسیم می‌شوند. در آنجا بچه‌های روستا تا روز بیست و هفتم ماه اسفند دسته‌ای از گل‌های مختلف را فراهم آورده و در میدان دهکده گرد هم می‌آیند. اینها معمولاً پسرانی بین سنین هفت تا پانزده ساله هستند که از میان خودشان دو نفر را که در عرف «میر» خوانده می‌شوند، برمی‌گزینند. یکی «میر گل‌گردان» و دیگری «میر آوازخوان». میر گل‌گردان گل را بلند گرفته و میر آوازخوان با صدای بلند و نواختن دف هر کدام از بندهای سرود نوروزی را می‌خواند و سایر بچه‌ها به دنبال آنها می‌آیند (شعور، ۱۳۸۲: ۱۰۲).

جدول شماره ۱: مهم‌ترین تفاوت‌های آیین پیک‌ها و دسته‌های نوروزی

کشور	ایران	تاجیکستان	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	عراق	ترکیه	بنگلادش
نحوه و نوع برگزاری	«کوسه برنشین» «آتش‌افروز»، «میر نوروزی» «حاجی‌فیروز»	«گل» «گردانی»	«گل‌گردانی» «آوازه‌خوانی»	-	-	-	-	-	-

۲- تفاوت در نحوه برگزاری مراسم چهارشنبه‌سوری

چهارشنبه‌سوری نیز از جمله آیین‌هایی است که پیش از آمدن نوروز در بیشتر مناطق حوزه تمدنی ایران برگزار می‌شود. اگرچه این آیین جزء اشتراکات آیینی کشورهای حوزه تمدنی ایران به حساب می‌آید اما نحوه اجرای آن در مناطق مختلف تاحدودی متفاوت است.

با وجود این که رسم چهارشنبه‌سوری و برافروختن آتش در تمام ایران یکسان است اما در نواحی مختلف تفاوت‌هایی دیده می‌شود. برای مثال در حالی که در تهران با اثاثیه‌های دور انداخته شده بعد از خانه‌تکانی آتش روشن می‌کنند؛ در این شب در شیراز بساط فال حافظ، گிரایی خاصی دارد. در گیلان و در آخرین چهارشنبه، اسپند، گلاب و شمع حتماً باید در خانه باشد. بعضی از گیلانی‌ها خاکستر آتش‌افروز شب چهارشنبه‌سوری را صبح چهارشنبه پای درخت‌ها می‌ریزند و معتقدند که درخت‌ها بارور می‌شود.

در اصفهان هر جا که آتش چهارشنبه‌سوری افروخته شود هیزم‌ها را سه دسته می‌کنند که بعضی آن را با سه شعار اندیشه نیک، گفتار نیک و کردار نیک مرتبط می‌دانند. در روستاهای اطراف بندرعباس از ساعتی به غروب مانده در گوشه و کنار روستاها ساز و دهل می‌زنند و شادی می‌کنند، کپه‌های آتش را در کوچه یا صحن خانه می‌گذارند و از روی آتش می‌پرند. خراسانی‌ها هفت بوته یا هفت توده هیزم را در وسط کوچه یا صحن حیاط می‌گذارند و مقارن با غروب آفتاب آن را می‌افروزند و از روی آتش می‌پرند. در شیراز این سنت بیشتر خانوادگی است و تعداد کپه‌های هیزم باید فرد باشد (هنری، ۱۳۵۳: ۲۴ و ۲۶). در بیشتر روستاهای مازندران نیز، سه یا پنج یا هفت کپه از بوته‌های گون یا نی و ساقه برنج می‌گذارند و اوایل شب روشن می‌کنند و باید همه هفت بار از آن بپرند. سالخورده‌گان در پریدن از آتش مقدم‌اند.

مردم تاجیکستان نیز هفته آخر ماه اسفند مراسمی دارند که آن را «چهارشنبه آخران» یا «چهارشنبه آخرون» و «شب‌سوری» می‌نامند (حسینی اسفیدواجانی، ۱۳۷۲: ۶۴). در همین مراسم بسیاری از کدورت‌ها و کینه‌ها و دشمنی‌ها به دوستی و صلح و صفا تبدیل می‌شود و همه با هم ترانه‌ها و سرودهای حاکی از محبت و عشق و دوستی و امید و آرزو می‌خوانند (برزآبادی فراهانی، ۱۳۸۹: ۲۹۷).

هم‌چنین تاجیک‌ها از سایر جشن‌های مرتبط با ایام نوروز، جشن «آتش پرک» یا «الوپرک» را که نسخه‌ای از چهارشنبه‌سوری است در شب روز اول سال نو جشن می‌گیرند و از روی سه «گلخن» (مشعل) از چوب‌های سرو می‌پرند. گرچه امروزه این رسم کمتر در این کشور اجرا می‌شود (احمد، ۱۳۸۳: ۱۳۶؛ رجب‌زاده، ۱۳۸۹: ۱۱۸).

برخی از آیین‌های نوروزی نظیر چهارشنبه‌سوری در میان افغان‌ها با گستردگی بیشتری انجام می‌گیرد (بقایی، ۱۳۸۵: ۲۱). در اغلب مناطق افغانستان جشن نوروزی تا چهل روز ادامه دارد ضمن این که در خلال چهل شب و روز جشن، آیین‌های ویژه‌ای

مانند آتش‌بازی در شب‌های جمعه برگزار می‌شود. مداحان در روزهای جشن در باب زندگی حضرت علی(ع) به روایت حکایت و افسانه‌های جالب می‌پردازند. آوازخوان‌های معروف کشور در روزها و شب‌های جشن آواز می‌خوانند و با اجرای آهنگ‌های خاص نوروز به شکوه و جلال این جشن می‌افزایند. در شب‌های جمعه ذاکران و صوفیان در آرامگاه حلقه‌های ذکر و سماع تشکیل می‌دهند و شیعیان در روزها و شب‌های جشن منقبت‌خوانی می‌کنند. تا پیش از سال ۱۳۷۱ شمسی، آیین قدیمی چهل و یک بار طواف گرد حرم(۱) اجرا می‌شد. چهارشنبه‌ها در طول مدت جشن ویژه زنان است و مردان در این روز حق ورود به حریم حرم را ندارند و روضه شریف مملو از زائران زن می‌شود. این چهارشنبه‌ها را «چهارشنبه مراد» نیز می‌خوانند (نوحه‌خوان، ۱۳۸۴: ۱۴۸).

در جمهوری آذربایجان نیز از چهار هفته مانده به نوروز، شب هر سه‌شنبه به‌عنوان مراسم چهارشنبه‌سوری توسط آذری‌ها جشن گرفته می‌شود که هر یک از چهارشنبه‌ها با نمادی از طبیعت متمایز می‌شود. اولین چهارشنبه، چهارشنبه آب، دومین چهارشنبه چهارشنبه آتش، سومین چهارشنبه چهارشنبه باد و چهارمین چهارشنبه، چهارشنبه خاک نامگذاری می‌شود.

برگزاری آیین روشن کردن آتش در میان گردهای عراق و ترکیه تاحدی با آیین چهارشنبه‌سوری در مناطق دیگر متفاوت است. روشن کردن آتش در شب عید نوروز سابقه‌ای بیش از دو هزار ساله در مناطق گردنشین عراق و ترکیه دارد و شب عید بر بام منازل کاه‌گلی و میان کوچه و بازار و بر فراز و دامنه کوه‌ها و تپه‌ها شعله‌های آتش پدیدار می‌شود. سنت دیرینه روشن کردن آتش در مناطق گردنشین در این وقت از سال، بی‌شک با سنت چهارشنبه‌سوری در نزد ایرانیان دارای ارتباطات مشترکی است اما برخی از تفاوت‌ها در نحوه اجرای آن دیده می‌شود. گردها این آیین را از اسطوره نبرد مبارز هم‌تبار خود «کاه آهنگر» بر ضد «ضحاک ماردوش» به ارث برده‌اند (فراهانی، ۱۳۸۷: ۱۶۶). گردهای «ایزدی» عراق نیز جشن چهارشنبه‌سوری یا سور را جشن «ملک طاووس» می‌نامند زیرا در این روز فرشته‌ای که ملک طاووس نامیده می‌شود از آسمان به زمین آمده و با خود خیر و برکت می‌آورد. شایان ذکر است که زمان برگزاری چهارشنبه‌سوری در میان گردهای ایزدی قبل از نوروز نیست بلکه ایزدی‌ها جشن چهارشنبه‌سوری را چند هفته بعد از نوروز انجام می‌دهند که از این حیث تفاوت‌هایی با سایر مناطق دارند.

جدول شماره ۲: تفاوت‌های رسم چهارشنبه‌سوری در کشورهای حوزه تمدنی ایران

کشور	ایران	تاجیکستان	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	ترکیه	عراق	بحرین
نحوه برگزاری	سه‌شنبه آخر سال بوته‌افروزی، خوردن آجیل، خوردن آش بخت‌گشایی	«آتش پرک» یا «لاوپرک» «چهارشنبه آخران» یا «چهارشنبه آخرون» و «شب سوری»	چهل روز ادامه دارد ویژه زنان است	-	چهار چهارشنبه آخر سال	-	کردهای ترکیه و روشن کردن آتش بر پشت پام‌ها	جشن «سلک طاووس» چند هفته بعد از نوروز	-

۳- تفاوت در برگزاری و اجرای مراسم سمنوپزان

از معروف‌ترین خوراکی‌هایی که برای نوروز تهیه می‌کنند سمنو است. درست کردن سمنو در نوروز تا به آن حد اهمیت دارد که در اغلب کشورهای حوزه تمدنی ایران این آیین برگزار می‌شود. البته تفاوت‌هایی در نحوه اجرای این آیین در این مناطق وجود دارد که در ادامه به آنها پرداخته می‌شود.

جشن سمنوپزان به‌عنوان یک سنت محلی از دیرباز مورد توجه ایرانیان بوده است. مردم ایران صرف‌نظر از گندمی که در بشقاب‌ها به‌عنوان نماد سبزیبودن از چند روز پیش از آغاز سال جدید پرورش می‌دهند؛ طی یک فرایند از این دانه‌های گندم ماده‌ای مقوی به نام سمنو به عمل می‌آورند. این پخت سمنو با تشریفات خاصی همراه می‌شود چنان‌که در شب سمنوپزان خویشاوندان دور و نزدیک به صرف سمنو دعوت می‌شوند. در تاجیکستان این آیین، «سومنک‌پزی» نام دارد. معمولاً در آغاز جشن نوروز پیرزنان تصمیم به انجام این کار می‌گیرند (حسینی اسفیدواجانی، ۱۳۷۲: ۶۲). شرکت مردان به هنگام پختن سمنک جایز دانسته نمی‌شود و حتی ممنوع است. به اعتقاد زنان، چون سومنک خوراک مقدس است، حضور مرد را تحمل ندارد و سومنک خراب می‌شود (احمد، ۱۳۸۳: ۹۶).

از جمله سنت‌های جشن‌های نوروزی و آغاز سال نو در افغانستان، راه‌اندازی جشن سمنک (سمنو) در شب اول نوروز همراه با سرور و شادمانی است. به عقیده عامه تهیه سمنک نه تنها نذر برآمدن حاجت‌ها و مرادهاست، بلکه با خود خیر و برکت به ارمغان می‌آورد (قادری، ۱۳۸۷: ۲۶).

تهیه «سمنو» در ترکمنستان نیز دارای روش خاصی است، به این طریق که خوشه گندم را خرد کرده و روی آن آب و آرد می‌ریزند و دیگ را می‌جوشانند و از شب تا صبح دیگ را باز نمی‌کنند و چنین می‌پندارند که صبح زود هر کس قبل از همه در دیگ را باز نماید، جای انگشت حضرت فاطمه زهرا(س) را خواهد دید (نوحه‌خوان، ۱۳۸۴: ۱۴۴).

مردم منطقه قاری قلا (یکی از بخش‌های شهر قزل آروات سابق یا «سردار» امروزی) اعتقادات خاصی درباره زیارتگاه آن منطقه به نام «بولاماکلی اولیا» یا «قیز بی بی جان» دارند که تقدس این زیارتگاه را به نوروز مرتبط می‌سازد. اینان معتقدند در گذشته‌های دور، دختری به نام «بی بی جان» که یکی از حاکمان عاشق وی بوده، در روز نوروز در این محل در حال تهیه سمنو بوده است که حاکم مذکور قصد می‌کند به زور به او دست یابد، بی بی جان به درگاه خداوند دست نیاز بلند می‌کند و گریه‌کنان از او می‌خواهد که وی را از دست حاکم نجات دهد، در آن هنگام در وسط زمینی که بین بی بی جان و حاکم قرار داشته، شکاف عمیقی ایجاد می‌شود و دیگ سمنو نیز وارونه می‌شود و می‌ریزد. به همین دلیل این زیارتگاه را «بولاماکلی اولیا» (بولاماک در زبان ترکمنی به معنی آغشته و آمیخته کردن است، یعنی هر غذایی با ترکیبات مختلف درست شده و به صورت مایع باشد بولاماک می‌نامند) نیز نام نهاده‌اند (غلامحسین زاده، ۱۳۸۳: ۱۷۴).

در جمهوری آذربایجان نیز سمنوپزان رایج است. سمنو در باور عامه به عنوان عامل تداوم نسل‌ها شناخته می‌شود و آن را میان زنانی که صاحب فرزند نمی‌شوند می‌گردانند (نوروزنامه: ماهیت نوروز در آذربایجان ۱۳۹۱؛ En.wikipedia.org).

شایان ذکر است که این آیین در دیگر کشورهای مورد بررسی در این مقاله هم چون هند، ترکیه، عراق و بحرین برگزار نمی‌شود و فقط سمنو به عنوان یکی از اجزاء سفره هفت سین بر سر سفره هفت سین مردم گذاشته می‌شود.

جدول شماره ۳: تفاوت‌های رسم سمنویزان در کشورهای حوزه تمدنی ایران

کشور	ایران	تاجیکستان	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	ترکیه	عراق	بحرین
نحوه برگزاری	سمنویزان روزهای آخر نوروز	سمنک پزان توسط زنان	سمنک پزان توسط زنان و دختران دم بخت	سمنویزان و بستن در ظرف تا صبح	جهت رفع حاجت سمنویزان فرزنددار شدن	-	-	-	-

تفاوت در برگزاری آیین‌های زمان نوروز

۱- تفاوت در چیدن سفره هفت‌سین و برگزاری مراسم تحویل سال

یکی دیگر از آیین‌های نوروزی که از گذشته پیشینه داشته و در حال حاضر نیز تقریباً در اغلب کشورهای حوزه تمدنی ایران برگزار می‌شود چیدن سفره هفت‌سین است. محتوای سفره و نحوه اجرای مراسم تحویل سال هم از جمله آیین‌هایی است که اگرچه به ظاهر در اغلب کشورهای حوزه تمدنی ایران برگزار می‌شود اما در نحوه اجرای آن تفاوت‌هایی در این مناطق دیده می‌شود.

سفره هفت‌سین از نخستین دقایق تحویل سال نو و شروع جشن نوروز در خانواده‌های ایرانی بر روی زمین یا میز پهن می‌شود و تا روز سیزدهم نوروز نیز جمع نمی‌شود. خوان نوروزی در نزدیک کردن اعضای خانواده و گردآوردن آنها به دور هم و نشستن بر سر سفره نوروزی نقش و اهمیت بسیار زیادی دارد. ایرانیان هر جا که باشند در سفر و حضر و در راه دور و نزدیک، می‌کوشند تا خود را پیش از تحویل سال به خانه برسانند و با بقیه اعضای خانواده بر سر سفره نوروزی حضور داشته باشند. چون باور دارند اگر کسی در سر سال تحویل در خانه و بر سر سفره نباشد تا آخر سال از خانه و خانواده دور و آواره خواهد بود. به‌طور کلی خوان نوروزی نقش مهم و برجسته‌ای در ایجاد وحدت و وفاق همبستگی میان اعضای خانواده ایفا می‌کند (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۷۰). هم‌چنین باید توجه داشت که در ایران، در هنگام تحویل سال برخی از مردم به اماکن متبرکه (هنری، ۱۳۵۳: ۶۵)، مساجد و آرامستان‌ها می‌روند و لحظه تحویل سال را در آنجا می‌گذرانند.

در میان مسلمانان نیز رسم چنین است که پس از تحویل سال، همه اعضای خانواده به یکدیگر «عید مبارکی» می‌گویند. کوچک‌ترها دست بزرگترها را می‌بوسند و

بزرگ‌ترها صورت کوچک‌ترها را. آنگاه بزرگ خانواده دعای تحویل سال را می‌خواند و دیگران تکرار می‌کنند.

پس از خواندن دعای تحویل سال، بزرگ خانواده قرآن را می‌گشاید و هفت سوره یا هفت آیه از قرآن را که با کلمه «سلام» آغاز می‌شود، می‌خواند. با خواندن این آیات، آفت‌ها و بلاهای آسمانی و زمینی و ابلیس و شیطان را از محیط خانه و خانواده دور می‌کنند و سلامت و آرامش را به خانه در سال نو می‌آورند. آن‌گاه به رسم تیمن و تبرک، بزرگ خانه به هریک از اعضای خانواده اسکناسی را که لای قرآن گذاشته می‌دهد و در این هنگام همه اعضای خانواده دهان خود را با شیرینی سفره نوروزی شیرین می‌کنند (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۷۷؛ امینی سام، ۱۳۷۱: ۱۳۳). در میان زرتشتیان نیز رسم است که پس از تحویل سال، بزرگ خانواده از پای خوان نوروزی برمی‌خیزد و به هر یک از اعضای خانواده به رسم قدیم، سه قاشق عسل یا شربت، سه دانه شیرینی یا سه دانه میوه خشک و یا سه سکه به همراه سه برگ سبز می‌دهد و نوروز را به آنها فرخنده‌باد می‌گوید. سپس همه اعضای خانواده می‌ایستند و از کتاب *اوستا* آیه تندرستی را با صدای بلند می‌خوانند و از خداوند بزرگ زندگی دراز و تندرستی و شادکامی و روزی فراخ درخواست می‌کنند (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۷۶).

تاجیک‌ها هم تقریباً همچون ایرانی‌ها سفره هفت سین می‌چینند که به آن سفره «دسترخوان» می‌گویند. در دسترخوان باید هفت نوع شیء گذاشته شود که با حرف «س» شروع می‌شود از قبیل سومنک، سمات، سمبوسه، سبزی، سنجد، سیب و سنبل. علاوه بر این در این سفره باید هفت نوع شیرینی گذاشته شود و در وسط اتاق شمعی را به نشانه روشنایی و خوشبختی و گیاه سبز را به عنوان نشانه خوشحالی و خرسندی در این سفره می‌گذارند. تاجیک‌ها جشن نوروز را برخلاف ایرانی‌ها به خیابان‌ها می‌کشاندند تا همه در آن شریک باشند. براساس این آیین که به آن گلگشت نوروزی گفته می‌شود ساکنان شهرها در روز اول نوروز به پارک‌ها و گلگشت‌ها می‌روند و با اجرای برنامه‌های متنوع، نوروز را جشن می‌گیرند (همدم، ۱۳۸۹: ۹).

در افغانستان نیز پیش از تحویل سال، سفره هفت سین یا هفت میوه (۲) چیده می‌شود. سبزی، ماهی و شیرینی هم باید بر سر سفره باشد. بعضاً شمع‌ها را نیز روشن می‌کنند. قرآن کریم را نیز روی سفره گذاشته و همه اعضای خانواده بر گرد سفره جمع شده و منتظر حلول نوروز و سال نو می‌شوند.

عید نوروز در بین شیعیان شبه قاره بدون مراسم دیگر آن‌که در ایران رواج دارد مانند چهارشنبه‌سوری و خانه تکانی، چیدن سفره هفت‌سین و سیزده به‌در و امثال اینها برگزار می‌شود و لحظه تحویل سال بیش‌تر جنبه دینی و مذهبی به خود گرفته است، به همین جهت آن توأم با نیایش و عبادت و نماز و نیاز است (بها، ۱۳۸۵: ۴۶).

به مانند ایران چیدن میز یا سفره هفت سین به‌عنوان یک آیین نمادین بخش جدایی‌ناپذیر نوروز در جمهوری آذربایجان است. در این سفره هفت کالا یا غذای متفاوت قرار داده می‌شود که همگی با حرف «س» آغاز می‌شود؛ سماق، سرکه، سود (شیر)، سمنو، سبزی، سکه و سنبل.

در بحرین نیز چیدن سفره هفت‌سین و قرار دادن قرآن و مفاتیح برای دعا بر سر سفره و بعضاً استفاده از لیوان و تنگ آب رایج است. از نظر آنها سفره هفت‌سین می‌تواند محلی برای گردهم آمدن اعضای خانواده در کنار هم باشد. البته باید توجه داشت که چیدن سفره هفت‌سین در کشور عراق و ترکیه چندان رایج نیست و جزء آیین‌های عام در این دو کشور محسوب نمی‌شود.

جدول شماره ۴: تفاوت‌های رسم چیدن سفره هفت‌سین در کشورهای حوزه تمدنی ایران

ایران	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	چین	ایران	ایران
هفت‌سین هفت‌شین هفت‌میم	دسترخان	هفت‌سین هفت میوه	هفت‌سین	-	-	-	هفت‌سین

۲- تفاوت در نحوه برپایی و اجرای جشن‌های مخصوص در روز اول نوروز

این آیین هم از جمله آیین‌هایی است که در همه کشورهای حوزه تمدنی برگزار نمی‌شود و در کشورهایی هم که برگزار می‌شود نحوه برگزاری آن کاملاً متفاوت است. مثلاً در کشوری مثل افغانستان این آیین جنبه کاملاً مذهبی به خود گرفته است در حالی که در میان گُردهای عراق و ترکیه جنبه اسطوره‌ای دارد در هندوستان نیز ماهیت این جشن متفاوت از دیگر کشورهای حوزه تمدنی ایران است. در تاجیکستان، ترکمنستان و آذربایجان نیز جشن با وسعت و ابعاد متفاوت برگزار می‌شود که هم دربرگیرنده محتوای مذهبی است و هم اسطوره‌ای؛ ضمن این‌که چنین جشن‌های عمومی در ایران

برگزار نمی‌شود و مردم بیشتر به صورت خصوصی و خانوادگی و نه به صورت عمومی نوروز را جشن می‌گیرند که در ادامه به نحوه برگزاری این آیین در مناطق مختلف اشاره می‌شود.

اولین روز سال نو، در تاجیکستان با صداهای کرنی، سرنا و فلوت آغاز می‌شود که مردم را به تجلیل از این جشن فرا می‌خوانند و در وسط میدانی (۳) که مراسم تجلیل از نوروز در آن برگزار می‌شود، آتشی را روشن می‌کنند و به خاطر امید به زندگی بهتر و دوری از بدی‌ها تمام شرکت‌کنندگان در مراسم گرد آن می‌چرخند و در گوشه دیگر میدان آوازخوان‌ها اشعار نوروزی می‌خوانند (نوحه‌خوان، ۱۳۸۴: ۱۵۷). رسم‌ها و بازی‌های نوروزی مختلف‌اند و تجلیل نوروز را نمی‌توان بدون برگزاری بازی‌ها و مسابقات کشتی، اسب‌سواری، تیراندازی با کمان، خروس جنگی و رها کردن کبوتران تصور کرد. در ایام این جشن باشکوه، اسب‌سواران از تمام نقاط تاجیکستان در محل خاصی جمع می‌شوند و مراسم بزرگشی را که یکی از پرطرفدارترین ورزش‌های مردم در این جشن به شمار می‌رود، برگزار می‌کنند. هم‌چنین بهترین کشتی‌گیران از تمام نقاط تاجیکستان و کشورهای همسایه به این منطقه سفر می‌کنند تا مراسم کشتی را به‌طور باشکوهی برگزار کنند. جوانان نیز در میدانی تخم جنگ (تخم‌مرغ‌بازی)، کبک جنگ، خروس جنگ بازی می‌کنند و مشغول کشتی می‌شوند. همه این بازی‌ها تا پاسی از شب ادامه می‌یابند. در روز دوم هم از صبح زود شادی و سرور در گذرگاه‌های ده و کوچه‌ها آغاز می‌شود و تا آخر روز دوام دارد (شاه‌آرا، ۱۳۸۵: ۸۴).

پختن غذاهای نوروزی توسط زنان از مهم‌ترین عناصر جشن نوروز در تاجیکستان است. در روز عید نوروز تهیه انواع مختلف غذا از قبیل نان‌های مخصوص تنوری، نان شیرمال، نان راجله، کماچه، نان سمرقندی و انواع مختلف سمبوسه و شیرینی‌ها، حلوای کاردچ و حلوای کنجدی بر عهده زنان تاجیک است. آتش بریده (آتش رشته) نیز که با سبزیجات تازه آماده می‌شود از دیگر مراسم نوروزی تاجیکان است. زنان با آرد، حبوبات و مواد خوراکی دیگر، آتش بریده می‌پزند (ابراهیم‌آوا، ۱۳۸۲: ۹۷).

در افغانستان هم باشکوه‌ترین مراسم جشن نوروزی در شهر مزار شریف انجام می‌گیرد، زیرا پاره‌ای از مسلمانان افغانستان بر این باورند که آرامگاه حضرت علی (ع) در این شهر است در صبح اولین روز عید نوروز علم «مبارک علی (ع)» با مراسم خاص و با شکوهی برافراشته می‌شود که به معنای آغاز رسمی جشن نوروز نیز می‌باشد (مرادی غیاث‌آبادی، ۱۳۸۲: ۱۱۶).

مردم کابل و حومه آن نیز، اکثراً برای برگزاری جشن نوروزی باستانی به مزار سخی، مزار حضرت علی(ع)، شهدای صالحین، عاشقان و عارفان، خواجه صفا و باغ برشاه می‌روند (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۹).

در هرات نیز، ساعاتی مانده به لحظه تحویل سال، مردم در تکایا جمع می‌شوند تا بتوانند در آخرین لحظات سال ناملایمات و کاستی‌ها و نیز غبار سال کهنه را از تن و روح خود بشویند و این شستشوی روان با تلاوت قرآن و خواندن دعا و نیایش صورت می‌گیرد (مکاری، ۱۳۷۹: ۲۱۹). در جشن نوروزی مردم افغانستان، هم‌چنین ساز و سرود و رقص، بازی‌های محلی و ورزشی همچون کشتی‌گیری، بزکشی، اسب‌دوانی، چوب‌بازی، چوگان‌بازی، سنگ‌پرانی و بازی‌های دیگر انجام می‌گیرد (مرادی غیاث‌آبادی، ۱۳۸۲: ۱۱۸). ترکمن‌ها در عید نوروز مراسم‌هایی دارند که خاص آنهاست، نظیر پختن غذاهایی که با نام «نوروز» همراه است، مثل «نوروز کجه» و «نوروز یارمه». به علاوه کودکان ترکمن در ایام نوروز به بازی‌هایی می‌پردازند که خاص آنهاست. هم‌چنین مراسمی نظیر اسب‌دوانی، کشتی‌گیری، پرش برای گرفتن دستمال از بلندی، شطرنج‌بازی، مهره‌بازی، تاب‌بازی، برپایی جنگ خروس و شاخ‌زنی قوچ‌ها جملگی نشانه آنند که نوروز برای ترکمن‌ها به صورت سنتی ملی در آمده و با فرهنگشان عجین شده است. به هنگام اجرای این بازی‌ها و سرگرمی‌ها، ترکمن‌ها زیادی در محل جمع می‌شوند و با تشویق‌های پی‌درپی به این مسابقات رونق خاصی می‌دهند (بقایی، ۱۳۸۵: ۲۲).

در هندوستان هم جشن بهاران در سراسر کشور برگزار می‌شود و تقریباً همه مردم آن سرزمین در آن شرکت می‌جویند و نمایش‌های حیوانات تا بازی‌های سنتی و کشوری و بین‌المللی اجرا می‌شود، مانند کشتی، دوومیدانی، هاکی، فوتبال، تنیس و هم‌چنین اسب‌سواری و اسب‌دوانی و مهم‌تر از همه نیزه‌بازی و کبدی، تئاتر‌بازی، آکروبات‌بازی و بازی‌های دیگر در آن جشن دیده می‌شوند. در این موقع از سال دسته‌های سرود و آهنگ و رقص‌های محلی در همه‌جا دیده می‌شود (تارتار، ۱۳۸۵: ۳۳). گروه‌های مختلف شیعی نیز که ولایت حضرت علی(ع) را با نوروز هم‌زمان می‌دانند و بدین صورت به نوروز را جنبه مذهبی داده‌اند، پرچم‌های بلند رنگارنگ به دست گرفته، در یک میدان وسیع که معمولاً فضای سبز یا چمن است، گرد هم می‌آیند و به رقص و پایکوبی می‌پردازند و تمام روز را تا عصر به همین صورت می‌گذرانند و مردم به یکدیگر تبریک می‌گویند و در نزدیکی‌های غروب به خانه‌هایشان برمی‌گردند، شب را نیز به دیدار با خانواده‌ها می‌پردازند و مهمانی می‌دهند. ناگفته نماند این‌گونه مراسم

که جنبه مذهبی دارند بسیار محدود است و مورد قبول همه گروه‌های اهل تشیع نیست. اما آن چه در سراسر شبه‌قاره هند برگزار می‌شود همان شیوه همگانی است که تقریباً ۱۵ روز اول بهار ادامه دارد و پس از آن چون هوا کم‌کم گرم و گرم‌تر می‌شود، مردم به زندگی عادی می‌پردازند (تارتار، ۱۳۸۵: ۳۴).

در جمهوری آذربایجان نیز براساس سنت‌های قدیمی به بهانه نوروز از تپانچه و هفت تیر برای شلیک و ایجاد صدا استفاده می‌شود. این باور وجود دارد که «این شلیک‌ها در شهرها و روستاها مردم را آگاه می‌کند که بهار در حال رسیدن به آذربایجان است». علاوه بر آن، برخی سنت‌ها و بازی‌ها نیز رواج دارد که کوس کوسا از جمله آنهاست. نواختن سورنا و دهل و سخنرانی‌های حماسی در کنار آتش گویای برخی آیین‌های پاسداشت و برگزاری آیین روز اول نوروز در ترکیه است (نوروزنامه، نوروز در ترکیه ۱۳۹۱). بر این اساس در میدان‌های بزرگ شهرها و روستاهای شرقی ترکیه سورنا و دهل نواخته می‌شود و جمعیت انبوهی درحالی که دست در دست یکدیگر دارند به دور کپه‌های آتش به رقص و پایکوبی می‌پردازند (صدر، ۱۳۸۸: ۴).

در عراق هم برگزاری جشن نوروز میان شیعیان جنبه کاملاً مذهبی دارد. اغلب شیعیان در روز نوروز به زیارت قبور ائمه اطهار می‌روند. مردم بغداد به زیارت امام موسی کاظم و امام جواد(ع) می‌روند. گردهای خانقین و مندلی در استان دیاله و گردهای مقیم بغداد که به گردهای شیعه (فه یلی) معروف‌اند در این روز برای گرامی داشت نوروز به مداین واقع در ۲۵ کیلومتری جنوب بغداد می‌روند. عنوان مداین که با نوروز گره خورده، دربردارنده دو نماد اسلامی و تاریخی است که هر دوی آنها با فرهنگ و هویت ایرانی پیوند دارند. مرقد سلمان فارسی و بنای تاریخی طاق کسری، در مداین واقع شده‌اند (فراهانی، ۱۳۸۷: ۱۶۵). با این حال همانند ترکیه نقش اصلی در برگزاری و احیای آیین‌های نوروزی در عراق را گردها برعهده دارند.

زیباترین جلوه نوروز در مناطق کردستان عراق به چشم می‌خورد و هزاران نفر از اهالی این مناطق در بوستان‌های طبیعی «شقلاوه»، آبشار معروف کلی علی بیگ، پارک طبیعی «سرسنگ»، و «صلاح‌الدین»، «دهوک» و «اربیل» جمع می‌شوند و به رقص و پایکوبی می‌پردازند (فراهانی، ۱۳۸۷: ۱۶۶).

همان‌طور که در بخش مرتبط با نوروز در عراق و ترکیه اشاره شد جشن نوروز در این دو کشور عمدتاً به خاطر حضور تعداد زیادی از گردها پاس داشته می‌شود زیرا که گردها از حیث قوم‌شناختی با ترکیه و عراق تجانس ندارند و پیوندهای آنها با ایران بیشتر است.

گردهای ایزدی عراق در صبح زود روز اول سال نو به دشت رفته و دست و صورت خود را با قطرات شب‌نم خیس می‌کنند زیرا اعتقاد دارند اگر کسی مریض باشد با این عمل بیماری‌اش شفا می‌یابد. آنها در شب جشن نیز به دشت می‌روند و با آردی که همراه دارند خمیر درست می‌کنند. پس از آن دسته‌گلی در وسط خمیر قرار داده و در بالای خانه خود آویزان می‌کنند گویی که بهار به خانه‌هایشان آمده است (Jhilamo.persianblog.ir).

جدول شماره ۵: تفاوت‌های رسم جشن‌ها و بازی‌های نوروزی در کشورهای حوزه تمدنی ایران

کشور	ایران	تاجیکستان	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	ترکیه	عراق	بحرین	
نحوه برگزاری	-	بازی‌ها و مسابقات کشتی، اسب سواری، تیراندازی با کمان، خروس جنگی و رها کردن کیوتران	بزرگداشتی، اسب‌دوانی، چوب‌بازی، چوگان‌بازی، سنگ‌پرانی	بازی‌های محلی و ورزشی همچون کشتی‌گیری، بزرگداشتی، اسب‌دوانی، چوگان‌بازی، سنگ‌پرانی	برافراختن بیرق، دسته‌های ساز و سرود و رقص، دسته‌های بازی‌های محلی و ورزشی همچون کشتی‌گیری، بزرگداشتی، اسب‌دوانی، چوگان‌بازی، سنگ‌پرانی	اسب‌دوانی، کشتی‌گیری، پرش برای گرفتن دستمال از بلندی، شطرنج‌بازی، مهر‌بازی، تاب‌بازی، برایی جنگ خروس و شاخ‌زنی قوچ‌ها	کوساکوسا	جشن بهاران جشن هولی	جشن و پایکوبی همراه با بازی‌های محلی بعد مذهبی و رقص به اماکن متبرکه در میان شیعیان	-

۳- تفاوت در نحوه و چگونگی دید و بازدیدهای نوروزی

برپایی این آیین نیز در همه کشورهای حوزه تمدنی ایران عمومیت ندارد و بیشتر در کشورهای فارسی‌زبان رایج است. به تعبیر دیگر در کشورهایی که در روز اول نوروز در فضایی باز مثل میدان اصلی شهرها جشن‌های نوروزی را برگزار می‌کنند این آیین کمتر رواج دارد زیرا در همان مکان خویشاوندان، همسایه‌ها و فامیل یکدیگر را می‌بینند و سال نو را به هم تبریک می‌گویند. در ادامه به برخی تفاوت‌های جزئی که در نحوه اجرای این آیین در برخی از کشورهای حوزه تمدنی ایران وجود دارد پرداخته می‌شود.

در ایران از نخستین روز آغاز نوروز تا روز دوازدهم فروردین را مردم به رفت و آمد به خانه بزرگان و خویشان و آشنایان و دید و بازدید از یکدیگر و شادباش‌گویی به هم اختصاص می‌دهند. این رسم از قدیم میان گروه‌ها و قشرها و طبقات مختلف اجتماعی در شهر و روستا مرسوم بوده است (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۸۱؛ صفی‌زاده، ۱۳۷۸: ۵۰). در مراسم دید و بازدید، نخست کوچک‌ترها به عید دیدنی بزرگ‌ترها می‌روند و بعد بزرگ‌ترها بازدید کوچک‌ترها را پس می‌دهند. در نخستین روز عید، بستگان و دوستان به دیدن کسانی که عزیزی را در سال کهنه از دست داده‌اند می‌روند و به بازماندگان او «سرسلامتی» می‌دهند (بلوک‌باشی، ۱۳۸۱: ۸۲).

اگرچه در تاجیکستان هم مراسم دید و بازدید نوروزی به‌صورت محدود برگزار می‌شود و کوچک‌ترها درحالی‌که غنچه گل سرخ در دست دارند نزد بزرگ‌ترها می‌روند و با گفتن «شاگون بهار مبارک» سالی خوش برایشان آرزو می‌کنند (بقایی، ۱۳۸۵: ۲۰). اما معمولاً برگزاری آیین‌های شادمانی، به‌صورت گروهی و همگانی و تا جایی که امکان دارد، در «عیدگاه» یا «جشن‌گاه» و یا هر جای رو باز دیگر، حتی در کوچه و خیابان، انجام می‌گیرد و پذیرایی در خانه، چنان‌که در ایران وجود دارد، در آنجا چندان رایج نیست. در افغانستان هم بعد از تحویل سال اعضای خانواده به سه گروه (کودکان، نوجوانان، زنان و مردان) تقسیم می‌شوند. نخست گروه کودکان و نوجوانان عازم منزل بزرگ فامیل و یا قبیله همچون عموها و یا دایی‌ها می‌شوند و عیدی می‌گیرند. معمولاً مردان قبیله اسکناس رایج و زنان شیرینی و آجیل را به‌عنوان هدایای نوروزی به کودکان و نوجوانان می‌دهند و نیز از روز اول عید، همه مردان یک قبیله در یک مکان دور هم جمع شده و سپس برای ادای احترام و گفتن تبریک نوروزی به منزل ریش‌سفید قبیله می‌روند و شیرینی صرف می‌کنند. این دید و بازدید تا سه روز اول برای سایر فامیل‌ها انجام می‌گیرد و بعد از روز سوم، زنان یک فامیل دور هم جمع شده و برای گفتن تبریک عید نوروز، به منزل همان ریش‌سفید قبیله می‌روند و تا روز هفتم به دیدن فامیل‌های دیگر می‌روند و عید نوروز را تبریک می‌گویند (احمدی، ۱۳۸۵: ۴۸). این تقسیم شدن اعضای خانواده به سه گروه و مشخص کردن محدوده زمانی برای انجام مراسم دید و بازدید نوروزی خاص افغانستان بوده و در بقیه مناطق انجام نمی‌گیرد. در بحرین نیز برخی از مردم سعی می‌کنند نوروز را بهانه‌ای برای دید و بازدیدهای خود قرار داده و در ایام نوروز به دیدن بزرگان فامیل و دوستان و آشنایان می‌روند. ضمن این‌که این آیین در بقیه مناطق مورد بررسی در این پژوهش انجام نمی‌گیرد.

جدول شماره ۶: تفاوت‌های رسم دیدو بازدیدهای نوروزی در کشورهای حوزه تمدنی ایران

کشور	ایران	تاجیکستان	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	ترکیه	عراق	بحرین
نحوه برگزاری	از روز اول تا روز سیزدهم اول کوچکترها به دیدن بزرگترها می‌روند و بعد بزرگترها بازدید آنها را پس می‌دهند	بسیار محدود در این که کوچکترها به دیدن بزرگترها بروند	تقسیم شدن اعضای خانواده به سه دسته و دیدن بزرگترها بر اساس برنامه زمان‌بندی شده	-	-	-	-	-	دید و بازدید در حد محدود برگزار می‌شود

تفاوت در نحوه برگزاری آیین‌های پس از نوروز

۱- تفاوت در نحوه و چگونگی برپایی مراسم سیزده‌به‌در

برپایی آیین سیزده‌به‌در هم از جمله رسومی است که در برخی از مناطق و کشورهای حوزه تمدنی ایران از جمله ایران، افغانستان و تاجیکستان برگزار می‌شود. به تعبیر دیگر این آیین بیشتر در کشورهای فارسی‌زبان رایج است و با شکوه فراوان برگزار می‌شود، البته برخی از گردها از جمله گردهای ایزدی نیز آیین سیزده‌به‌در را بخشی از آیین نوروز تلقی کرده و آن را برگزار می‌کنند. در نحوه اجرای این آیین تفاوت‌هایی وجود دارد که در ادامه به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود.

در ایران اصل بر این است که در این روز همه مردم از خانه بیرون بروند و سر به دامان کوه و دشت بگذارند و نحوست سیزده را به صحرا ببرند (هنری، ۱۳۵۳: ۷۷). هم‌چنین گره زدن سبزه در روز سیزده رسمی از روزگاران کهن است. به موجب این رسم دخترها در عصر آن روز برای بخت‌گشایی سبزه‌های نورسته بهاری یا شاخه‌های تازه دمیده درختان را به هم گره می‌زنند با این امید که زندگی‌شان با فرد دلخواهشان پیوند یابد (شعبانی، ۱۳۷۸: ۸۷).

مردم تاجیکستان نیز روز سیزدهم فروردین را در دامان طبیعت می‌گذرانند. آنان در این روز به طبیعت می‌روند و با خواندن سرودهای محلی به رقص و پایکوبی می‌پردازند. در این روز تاجیک‌ها نزد پیرمردی که عمری طولانی دارد می‌روند و از او دعا می‌گیرند

و آن مرد پیر برای آنها دعا می‌کند تا عمرشان طولانی شود و سال جدید برایشان اتفاق‌های خوبی به همراه داشته باشد این رسم خاص تاجیکان است و در بقیه مناطق اجرا نمی‌شود. تفاوت دیگر این است که تاجیک‌ها برخلاف ایرانیان و افغان‌ها سیزدهم فروردین ماه را نحس نمی‌دانند و با خجسته پنداشتن این روز به طبیعت می‌روند و شادی بیشتر را از آن می‌جویند. دیگر رسم روز سیزده به‌در در میان مردم تاجیکستان پختن شیرینی است. این رسم نیز در ایران انجام نمی‌شود و مردم معمولاً شیرینی‌هایی را که از قبل تهیه شده است با خود به دامان طبیعت می‌برند (پایگاه خبری تحلیلی ایران بزرگ، ۱۳۹۱/۷/۲۰).

سیزده فروردین در افغانستان هم از اهمیت خاصی برخوردار است. صبح روز سیزده به‌در در هر کوچه و برزن مهمه است و هر کس تقلا می‌کند خود را زودتر به مناطق خوش آب و هوا برساند تا در جای بهتری ساکن شود. هنگام ظهر افراد خانواده در محلی که اطراق کرده‌اند، گرد می‌آیند و غذای مخصوص این روز مانند دم‌پخت و کیچری را می‌خورند. این غذای مخصوص نیز در دیگر مناطق وجود ندارد و مبین تفاوت در نحوه اجرای آیین سیزده به‌در کشورهای حوزه تمدنی ایران است. یکی دیگر از مراسم‌های سیزده به‌در بازی دختران و زنان است. این بازی به‌صورت دسته‌جمعی صورت می‌گیرد که به آن اصطلاحاً «قوقو برگ چنار» می‌گویند (مکاری، ۱۳۷۹: ۲۲۲).
گُردهای ایزدی عراق نیز روز سیزده نوروز را دوباره جشن می‌گیرند که از این جهت مشابه سیزده به‌در ایرانی‌هاست (Jhilamo.persianblog.ir).

جدول شماره ۷: تفاوت‌های رسم سیزده به‌در در کشورهای حوزه تمدنی ایران

کشور	ایران	تاجیکستان	افغانستان	ترکمنستان	آذربایجان	هند	ترکیه	عراق	بحرین
نحوه برگزاری	نحس دانستن این روز و رفتن به دل طبیعت	خوش یمن دانستن این روز، رفتن به دل طبیعت و احترام به پیر فاسیل	نحس دانستن این روز و رفتن به دل طبیعت و خوردن غذای مخصوص دم‌پخت و بازی قوقو چنار	-	-	-	-	گُردهای ایزدی برگزار می‌کنند و دوباره این روز را جشن می‌گیرند	-

مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر تفاوت‌های آیین نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران
 بعد از این بررسی‌ها پرسشی که مطرح می‌شود این است که چه عواملی بر شکل‌گیری تفاوت‌های آیین نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران تأثیرگذار بوده‌اند. به تعبیر دیگر چرا با وجود مشابهت‌های آیینی در برگزاری نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران، ما شاهد تفاوت در برگزاری برخی آیین‌ها در مناطق مورد نظر هستیم. پاسخ به این سؤال نیازمند توجه به چند مؤلفه مهم است.

۱- نظام‌های سیاسی متفاوت

اگرچه کشورهای حوزه تمدنی ایران در گذشته سرنوشت مشترکی داشته‌اند و گذشته تاریخی مشترکی میان آنها وجود دارد اما وقوع برخی حوادث در طول زمان سبب شد تا هر کدام از این مناطق به‌صورت یک کشور مستقل از یکدیگر شناخته شوند و موجودیت‌های سیاسی متفاوتی در این مناطق ایجاد شد. بنابراین هر کدام از این مناطق در حال حاضر به‌عنوان یک کشور مستقل در نظام بین‌الملل شناخته می‌شوند که دارای نظام‌های سیاسی مخصوص به خود هستند. قاعدتاً پررنگ بودن بعد مذهبی و دینی در برگزاری آیین نوروز در میان برخی از مردمان کشورهای حوزه تمدنی ایران مثل مردم افغانستان و شیعیان عراق تحت تأثیر نظام‌های سیاسی آنها نیز می‌باشد. در ایران نیز بعد از پیروزی انقلاب اسلامی شاهد آن هستیم که به برخی از آیین‌های مذهبی در برگزاری مراسم نوروز توجه بیشتری شده است. از سوی دیگر در تاجیکستان، ترکمنستان و آذربایجان که نظام سیاسی سکولار دارند بیشتر آیین‌های اسطوره‌ای مورد توجه قرار گرفته است. این توجه به آیین‌های اسطوره‌ای در مورد گردهای ترکیه و عراق هم صدق می‌کند. در واقع نمی‌توان نقش حکومت را در برگزاری چنین آیین‌های مهمی نادیده انگاشت. میزان حمایت و یا مخالفت حکومت‌ها و نظام‌های سیاسی با برگزاری آیین‌های مهم مثل نوروز و همین‌طور نوع نگاه سیاستمداران کشورها در نحوه برگزاری این آیین مؤلفه مهمی در شکل‌گیری تفاوت‌های گفته شده است.

۲- سابقه استعماری برخی از مناطق

یکی دیگر از مؤلفه‌ها سابقه استعماری برخی از مناطق حوزه تمدنی ایران می‌باشد. از عوامل مهمی که از سده نوزدهم و به‌ویژه در سده بیستم زمینه تفاوت‌های فرهنگی و شکاف‌های درونی حوزه‌های تمدنی را فراهم کرد شاخصه استعمار و ویژگی‌های برآمده از آن بود. اگرچه بر مبنای عمده نظریات مرتبط با منشاء استعمار مسئله اقتصاد و

ضرورت پوشش کژکارکردی نظام سرمایه‌داری به‌عنوان عامل اصلی شیوع این موضوع در عرصه بین‌المللی بود اما بسیاری از نظریه‌پردازان نیز به شکل مستقیم و غیرمستقیم استعمار و مستعمره‌سازی را با موضوعات فرهنگی مرتبط می‌دانند. در این دسته از نظریات بر این محور تأکید می‌شود که یک دست‌سازی فرهنگی تمدن غرب نیازمند دگرسازی تمدنی بوده و استعمار ابزار این حرب به شمار رفته است. از طرف دیگر اگر مبنای پوشش ضعف اقتصادی غرب به‌عنوان عامل اصلی استعمار لحاظ می‌شد یکی از ابزارهای مناسب تحقق آمال و منویات قدرت‌های بزرگ سرمایه‌داری در کشورهای دیگر جهان بهره‌گیری از مقوله فرهنگ و ایجاد شکاف‌هایی در درون تمدن‌های هدف بود چرا که اعتقاد بر آن بود که گسترش چیرگی تمدنی با از بین بردن انسجام درونی و جذب ایده‌ها در جهان سوم به راحتی میسر می‌شود (نک: ساعی، ۱۳۸۴: ۱۲۱۳؛ الهی، ۱۳۸۳: ۲۵۷).

در همین راستا جشن یا مراسم نوروز که از دیرباز یکی از مؤلفه‌های همگراکننده کشورهای حوزه تمدنی ایران بوده از این تهاجم برکنار نبوده است. با وجود این که نقش سایر مؤلفه‌ها در شکل‌گیری تفاوت‌ها میان کشورهای مختلف حوزه نوروز در بزرگداشت این آیین را نمی‌توان نادیده گرفت اما نقش سوابق استعماری به شکل غیرمستقیم در تکوین این تفاوت‌ها و بعضاً تعمیق آنها غیرقابل انکار است. کشورهای حوزه نوروز صرف‌نظر از شباهت‌ها و تفاوت‌های زبانی و دینی در حوزه نکوداشت و برگزاری جشن‌ها از دیرباز دارای اشتراکات فراوانی بوده‌اند. با این حال نقش استعمار آنجا مشخص می‌شود که تفاوت‌های گوناگون میان این کشورها را برجسته کرده و سطوح غیرهمگرا را بر مؤلفه‌های همگراکننده برتری بخشیده است. به بیانی دیگر با وجود این که این کشورها در حوزه نوروز قرابت‌های فراوانی داشته‌اند اما منافع و امیال استعماری ایجاب می‌کرد تا بهره‌برداری از زمینه‌های سودآور در گرو تضعیف اشتراکات میان کشورهای حوزه تمدنی ایران باشد. شاید نتوان به صراحت این ادعا را مورد تأیید قرار داد اما نشانه‌ها و شواهد تاریخی می‌تواند مؤید این امر باشد. حضور درازمدت انگلستان در شبه جزیره هند و تلاش این کشور برای تأثیرگذاری بر زبان، سنن و آیین‌های بومی آن (نی پول، ۱۳۶۳: ۵۸)؛ تسهیل جدایی پاکستان از هند و در کنار آن بنگلادش از پاکستان؛ نقش تاریخی و غیرقابل اغماض انگلستان در سده بیستم و زدودن نشانه‌های فرهنگی کشورهای عربی در ارتباط با ایران (به‌ویژه عراق و بحرین)، به یادگار گذاشتن اختلافات سرزمینی میان این کشورها برای تداوم گسل‌های منازعه و چیرگی آن بر مسیرهای همکاری‌جویانه؛ سابقه استعماری روس‌ها در مناطق آسیای

مرکزی و قفقاز و تلاش مداوم آن برای تحمیل شاخصه‌های فرهنگی روس (زبان، خط، مذهب و آداب و رسوم سنتی) و قطع پیوندهای این نواحی با تمدن ایرانی همگی نشان دهنده این موضوع است که منافع، خواست‌ها و امیال مادی و ژئوپلیتیک قدرت‌های استعماری در طول تاریخ در گرو تضعیف سنت‌ها و حلقه‌های اتصال میان کشورهای حوزه تمدنی ایران بوده و آیین نوروز نیز نمی‌تواند از این قاعده برکنار باشد.

افزون بر مسائل تاریخی برخی شواهد در وضعیت کنونی نشان می‌دهد که اگرچه استعمار در شکل سنتی آن امروزه وجود ندارد اما مظاهر نوین آن به گونه‌هایی دیگر به فعالیت گسترده‌ای مشغول است. زمینه‌هایی برای انجام فعالیت گوناگون از جمله اقتصاد، لزوم دولت - ملت‌سازی مدرن، تلاش برای به کارگیری نخبگان همسو و برخی موارد دیگر اگرچه در ظاهر امر مطابق جریان و روال عادی در حال پیگیری است با این حال مقتضیات این شرایط در برخی کشورها مانند آذربایجان، برخی کشورهای آسیای مرکزی و بحرین نشان از ایجاد محدودیت‌هایی در برابر برگزاری آیین‌ها و یا در شکل سیاسی آن مانع از زمینه‌سازی برای تقویت روند همگرایی بوده است.

۳- تفاوت‌های فرهنگی بومی

یکی دیگر از مؤلفه‌های تأثیرگذار بر تفاوت در آداب و رسوم نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران وجود برخی تفاوت‌های فرهنگی بومی در این مناطق است. تفاوت‌های فرهنگی، دینی و مذهبی عامل مهمی است که نمی‌توان آن را نادیده انگاشت. اگرچه برخی از این آیین‌ها میان همه مردمان حوزه تمدنی ایران مشترک هستند اما برخی از آیین‌ها نیز تفاوت دارند و یا در نحوه اجرای آنها تفاوت‌های عمده‌ای دیده می‌شود و بررسی دقیق آنها نشان می‌دهد که نمی‌توان نقش تفاوت‌های دینی و مذهبی را نادیده انگاشت. زیرا باورهای عمیق دینی، مذهبی و فرهنگی در برگزاری آیین‌ها از جمله آیین نوروز رسوخ کرده‌اند. به‌عنوان نمونه اکثریت جمعیت کشورهای تاجیکستان، ترکمنستان و افغانستان سنی مذهب حنفی هستند و شیعیان درصد کمتری از جمعیت هر دو کشور را تشکیل می‌دهند. در جمهوری آذربایجان اکثریت مردم را شیعیان دوازده امامی تشکیل می‌دهند. اکثریت گردهای ترکیه مذهب حنفی دارند و بیشتر گردهای عراق شافعی مذهب هستند؛ البته ایزدی‌ها را باید به گردهای عراق اضافه کرد. در بحرین نیز شیعیان اکثریت جمعیت را تشکیل می‌دهند و همین تفاوت‌های مذهبی و دینی تاحدودی بر برگزاری متفاوت آیین نوروز در این کشورها اثرگذار بوده است.

نتیجه گیری

آنچه در این مقاله مورد بررسی قرار گرفت این بود که بررسی تفاوت‌های آیین نوروز در کشورهای حوزه تمدنی ایران در سه مقطع قبل از نوروز، زمان نوروز و پس از نوروز صورت گرفت. این تفاوت‌ها در زمینه‌های مختلف آیین سبزه رویاندن، برپایی دسته‌های نوروزی، برگزاری آیین چهارشنبه‌سوری، چیدن سفره هفت‌سین، جشن‌های نوروزی، دیدوبازدیدهای نوروزی و برگزاری مراسم سیزده‌به‌در مورد بررسی قرار گرفت و با نگاهی تطبیقی در قالب ارائه جداول مربوطه این تفاوت‌ها مشخص شد. در قسمت دوم مقاله نیز مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری این تفاوت‌های آیینی در برگزاری جشن نوروز در قالب سه مؤلفه مهم نظام‌های سیاسی متفاوت در کشورهای حوزه تمدنی ایران، سابقه مستعمره بودن برخی از این کشورها و وجود برخی تفاوت‌های فرهنگی - دینی برگزارکنندگان آیین نوروز ارائه شد.

یادداشت‌ها

۱- در بلخ بنای شکوه‌مندی از عصر تیموریان هرات باقی است که بنا به باور مردم بلخ، این بنا آرامگاه مولای متقیان است. این دیدگاه هنگامی قوت گرفت که امیر شیرعلی خان، پادشاه وقت افغانستان، شبی خواب دید که حضرت علی در این منطقه دفن است، او با جست‌وجو و کاوش فراوان، لوحه سنگی نوشته شده‌ای را به نام حضرت علی (ع) پیدا نمود. امروزه برخی بر این گمان هستند که این بنا آرامگاه زرتشت است که دور از واقع به نظر نمی‌رسد.

۲- برای تهیه هفت میوه، هفت نوع میوه خشک (آجیل) را در آب می‌گذارند که در نهایت شربتی خوش طعم و خوشمزه از آن درست می‌شود. هفت میوه یا میوه ترکرده نیز از شمار سنت‌های نوروز است. چند روز مانده به نوروز انواع کشمش شیرین، آب‌جوش، شکر پاره و مانند آن را می‌شویند و در آب تر می‌کنند. یک روز پیش از نوروز نیز چهارمغز، بادام و پسته را نیز پوست گرفته، به میوه‌های دیگر اضافه می‌کنند. سرانجام یک مشت سنجد هم با پوست به آن اضافه می‌شود. این ترکیب خوشمزه و در عین زمان بسیار مفید، بیشتر در نوروز پس از غذای ظهر صرف می‌گردد. ترکیب این هفت میوه عبارت‌اند از: کشمش سبز و سرخ، چارمغز، بادام، پسته، برگه و سنجد.

۳- میدان نوروزگاه

منابع

- احمد، روزی (۱۳۸۴)؛ *نوروز در ورارودان*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی.
- ابراهیم‌آوا، تحفه (۱۳۸۲)؛ «نقش زن در نوروز تاجیکستان»، *مجموعه مقاله‌های دومین همایش منطقه‌ای نوروز*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۹۵-۹۹.
- احمدی، عبدالصیر (۱۳۸۵)؛ «نوروز در افغانستان»، *ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی*، سال جدید، ش ۲۲، فروردین ۱۳۸۵، صص ۴۷-۵۰.
- امیراحمدیان، بهرام (۱۳۸۲)؛ «عید نوروز در جمهوری آذربایجان»، در *مجموعه مقاله‌های دومین همایش منطقه‌ای نوروز*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.
- امینی‌سام، محمدحسین (۱۳۷۱)؛ *نوروز*، تهران: سازمان چاپ خواجه.
- برزآبادی فراهانی، مجتبی (۱۳۸۹)؛ *چهارشنبه‌سوری از آغاز تا امروز*، تهران: اوستا فراهانی.
- برومند سعید، جواد (۱۳۸۸)؛ *نوروز جمشید؛ پژوهشی نوین از پیدایی نوروز*، چ ۲، تهران: توس.
- بشیری، احمد (۱۳۷۶)؛ «تاجیک و جشن نوروز»، *مجلات تخصصی نور*، ش ۷۴، فروردین ۱۳۷۶، صص ۳۷-۴۴.
- بقایی (ماکان)، محمد (۱۳۸۵)؛ «گردونه نوروز در گذر زمان»، *ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی*، سال جدید، ش ۲۲، فروردین ۱۳۸۵، صص ۱۸-۲۳.
- بلوک‌باشی، علی (۱۳۸۱)؛ *نوروز، جشن نوزایی آفرینش*، چ ۳، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بها، افسانه (۱۳۸۵)؛ «سابقه جشن نوروز در شبه قاره هند»، *ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی*، سال جدید، ش ۲۲، فروردین ۱۳۸۵، صص ۴۲-۴۶.
- تارتار، محمدرضا (۱۳۸۵)؛ «بررسی تطبیقی مراسم نوروز در ایران و هند»، *ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی*، سال جدید، ش ۲۲، فروردین ۱۳۸۵، صص ۳۲-۳۶.
- حسینی اسفیدواجانی (۱۳۷۲)؛ «آداب و رسوم نوروزی در میان تاجیکان آسیای مرکزی» *فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، س ۲، ش ۳، زمستان، صص ۵۱-۷۰.
- رجب‌زاده، سیدعبدالجبار (۱۳۹۰)؛ «نوروز در تاجیکستان»، *آفاق مهر*، س ۱۰، ش ۴۹، صص ۱۱۸-۱۱۹.
- شاه‌آرا، اصل بیگم منظر (۱۳۸۵)؛ «نوروز در بدخشان تاجیکستان»، *ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات فرهنگی*، سال جدید، ش ۲۲، فروردین ۱۳۸۵، ص ۸۴.
- شعبانی، رضا (۱۳۷۸)؛ *آداب و رسوم نوروز*، تهران: انتشارات بین‌المللی الهدی.
- شعور، اسداله (۱۳۸۲)؛ «نوروز عنعنۀ (شکوه) باستانی در میان کودکان افغانستان»، *مجموعه مقاله‌های دومین همایش منطقه‌ای نوروز*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۱۰۱-۱۱۳.
- صدر، سیدمحمد (۱۳۸۸)؛ «نوروز در ترکیه و تاجیکستان»، *رازی*، س ۲۰، ش ۳، صص ۱۸۷-۱۹۰.
- غلامحسین‌زاده، غلامحسین (۱۳۸۲)؛ «سنت نوروز: نوروز در ترکمنستان»، *مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز*، س ۱۱، ش ۴۴، صص ۱۶۹-۱۷۶.
- فراهانی، نازنین (۱۳۸۷)؛ «نوروز در کشورهای هم‌جوار»، *نجوای فرهنگ*، س ۳، ش ۲، صص ۱۶۱-۱۷۰.
- قادری، حمیرا (۱۳۸۷)؛ «نوروز در افغانستان»، *نسیم بخارا*، س ۴، ش ۶، صص ۲۴-۲۷.
- مرادی غیاث‌آبادی، رضا (۱۳۸۳)؛ «مراسم جشن نوروز یا (میلۀ گل سرخ) در بلخ و مزار شریف»، *مجموعه مقاله‌های دومین همایش منطقه‌ای نوروز*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۱۱۵-۱۲۰.

- مکاری، محمد (۱۳۷۹)؛ «نوروز در هرات افغانستان»، *مجموعه مقالات نخستین همایش نوروز*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور، صص ۲۱۹-۲۲۶.
- نوحه‌خوان، محمدحسین (۱۳۸۴)؛ *از عید نوروز چه می‌دانید؟*، تهران: مدین.
- همدم، خورشید (۱۳۸۹)؛ «نوروز در تاجیکستان»، *نافه*، س ۵، ش ۲۳، صص ۹-۱۰.
- هنری، مرتضی (۱۳۵۳)؛ *آیین‌های نوروزی*، تهران: مرکز مردم‌شناسی وزارت فرهنگ و هنر.
- Donaldson, Bess A. (1976); *The Wild Rue. A Study of Muhammadan Magic and Folklore in Iran*, 2nd ed., London.

اینترنتی

- "Novruz in Azerbaijan", (observed:21/7/2012) at: http://en.wikipedia.org/wiki/Novruz_in_Azerbaijan
- «نوروزنامه: نوروز در ترکیه: آداب و رسوم» (تاریخ مشاهده: ۱۳۹۱/۳/۲۸) در: <http://www.cais-soas.com/CAIS/Celebrations/haftsин.htm>
- Shabazi, Shapur (2011); "Haft Sin", (observed 11/7/2012) at: <http://www.iranmojri.com/ganjoor/nowruz/137-norooz/1146-nowruz.html>

